

Розділ XI

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

В.І. АКУЛЕНКО,
В.Н. ДЕНИСОВ,
В.В. МАКСИМОВ

Про міжнародне право охорони культурних цінностей в суб'єктивній інтерпретації і дещо про «радянську заідеологізованість»

(Рец. на кн.: Добров П.В., Грібіна І.М., Калашникова В.Є. Історико-культурні цінності Східної України в роки Великої Вітчизняної війни : Монографія / Добров П.В., Грібіна І.М., Калашникова В.Є. ; Донецький нац. ун-т, Істор. фак-т. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 236 с.)

На сучасному етапі розвитку наукових досліджень у галузі пам'яткознавства в умовах незалежної України відкриваються нові творчі можливості. На підставі доступу до документів і матеріалів, які в радянську добу були засекречені у спецфондах архівів і бібліотек, заповнюються «білі плями», зокрема – щодо евакуації українських культурних цінностей у східні райони СРСР, їх знищення, пограбування та вивезення на Захід німецькими загарбниками та їх сателітами. Появу нових наукових праць слід тільки вітати, особливо з точки зору розшуку та повернення на Батьківщину втрачених і переміщених музейних, бібліотечних й архівних цінностей.

Зупинимось на монографії П.В. Добрава, І.М. Грідіної та В.Є. Калашнікової «Історико-культурні цінності Східної України в роки Великої Вітчизняної війни» (ДонНУ; Донецьк, 2011; 235 с.). Тема дослідження, як підкреслюють автори, «зумовила використання різних видів джерел <...> велика частина яких вводиться до наукового обігу вперше» (с. 33). Автори зазначають також, що їх дослідження «основане на міждисциплінарній методології», тому звернемо увагу на галузь міжнародного публічного права, що є предметом нашої наукового інтересу.

До першої групи джерел автори відносять «міжнародні договори і конвенції, які визначають поняття історико-культурних цінностей та встановлюють їх статус», якими скориста-

лися зі збірника «Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах. Книга 2. (відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, В.І. Акуленко; К. : Юрінком, 1997; 863 с.). Автори монографії відразу внесли свої корективи: подали книгу без назви «Правова охорона культурних цінностей», обмежилися лише серією, в якій вона вийшла, автора цього проекту систематизації міжнародних актів із відповідального редактора перевели в розряд упорядників. Нагадаємо, що укладання збірника та написання коментарів здійснили також В. Денисов і В. Максимов. Збірник, у якому було вперше систематизовано понад 200 міжнародних актів, ухвалених із середини XIX ст. до кінця XX ст., дістав високу оцінку, як у нашій країні, так і за кордоном. Велися перемовини з ЮНЕСКО про перевидання його в англomовному варіанті, але реалізації проекту завадили фінансові проблеми міжнародної організації [1].

Спрощено розглядаючи становлення міжнародного права охорони культурних цінностей, автори монографії дивують таким висновком: «Завдяки повній та беззастережній реституції награвованого армією Наполеона в міжнародному цивільному праві остаточно (*підкреслено нами – авт.*) була встановлена норма захисту витворів мистецтва і заборона їх захоплення під час війни. Це було підтверджено і поведінкою союзницьких військ, які не вивезли з Франції нічого, крім свого» (с. 33–34). По-перше звернемо увагу на хибне вживання назви такої галузі права як «міжнародне цивільне право», якої не існує. В юридичній науці та практиці є загальноновизнаним тільки поняття «міжнародне приватне право». Так, після Наполеонівських війн у Паризькому мирному договорі (1815) й у рішеннях Віденського конгресу (1814–1815) були статті про принципи недоторканості власності та про обов'язки Франції повернути цінності, вивезені її військами з окупованих територій Італії, Іспанії, Австрії й інших країн. Проте, Франція лише частково виконала рішення держав-переможниць. Зокрема, до Італії повернулися античні статуї (знамениті бронзові коні з собору Св. Марка у Венеції) [2]. Натомість, наприклад, Єгипет і донині має претензії до Франції з приводу вивезених Наполеоном із його території старожитностей.

Отже, говорити, що ці міжнародні заходи остаточно встановили правові норми про захист культурних цінностей під час воєн і про повну й беззастережну їх реституцію, помилково. Загальнообов'язкові міжнародно-правові норми для всіх держав щодо захисту історичних пам'яток, творів мистецтва, художніх і наукових установ під час воєнних дій вперше з'явилися в Гаазьких конвенціях про закони та звичаї суходільної війни 1899 і 1907 р.

Заплуталися автори також щодо процесу прийняття і чинності Пакту Реріха, який на їх погляд був наслідком звернення мислителя, вченого й митця М. К. Реріха в березні 1930 р. до всього людства «про необхідність збереження пам'яток історії та культури за будь-яких обставин» (с. 34).

У результаті цієї відозви 15 квітня 1935 року був підписаний міжнародний договір (*підкреслено нами – авт.*) «Про захист художніх і наукових закладів та історич-

них пам'яток», який увійшов до історії, як «Пакт Реріха». Після короткого цитування тексту з однієї з норм, зовсім протилежний висновок: «Нажаль, Пакт Реріха так і не був прийнятий (підкреслено нами – авт.) перед Другою світовою війною

Як читачеві розібратися в такій казуїстичній інтерпретації чинності міжнародного акта?

Коли б історики заглянули в коментар нашого збірника, на який неодноразово посилаються, то дізналися б, що ідея укласти спеціальну міжнародну угоду про захист культурних цінностей підчас воєн виникла у Миколи Реріха в період російсько-японської війни 1904 р.; цю ідею було висловлено у Російському архітектурному товаристві. У 1914 р. Микола Реріх звернувся з такою пропозицією до уряду Росії, Президента Франції, посла США й інших. Звернення хоч і не мало політичних наслідків, але пропагувало у світі ідею міжнародної охорони культурних цінностей. Після підписання 1928 р. Пакту Бріана-Келлога, яким було засуджено застосування війни як засобу національної політики, М.К. Реріх повернувся до цієї проблеми й запропонував укласти міжнародну угоду – Пакт Миру.

За його дорученням французькі юристи міжнародники Г. Шклявер і Г. Лапрадель сформулювали ідею мовою права. Проект Пакту Реріха разом із зверненням художника до урядів і народів усіх країн було опубліковано в 1929 р. різними мовами. У квітні 1931 р. й у серпні 1932 р. в бельгійському місті Брюгге відбулися дві міжнародні конференції Пакту Реріха. Третя Міжнародна конференція, яка відбулася у Вашингтоні в листопаді 1933 р. за участю представників 36 держав, рекомендувала урядам усіх країн підписати Пакт Реріха. 15 квітня 1935 р. у Вашингтоні в присутності Президента США Ф. Рузвельта відбулося підписання Договору про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток 21 державою Американського континенту [3].

Хоча в умовах передвоєнного періоду Пакт Реріха вдалося реалізувати тільки як регіональний акт (договір 1935 р.), – зазначає відомий юрист-міжнародник М. Богуславський, – для розвитку міжнародного права особливе значення мають принципи і положення самого пакту. В цьому велика перевага пакту порівняно з Гаазькою конвенцією 1907 р. і Гаазькою конвенцією 1954 р. <...> вони не послаблюються застереженнями про військову необхідність, яка знижує надійність охорони культурних цінностей в умовах воєнних дій [4].

Особливо важливе суспільно-політичне значення Пакту Реріха, його роль у міжнародному культурному співробітництві народів світу.

На тій-таки с. 34 автори збірника пишуть: «У XIX столітті були прийняті перші юридичні акти [5], які забороняли знищувати і грабувати те, що сьогодні називається культурна спадщина». Що ж то воно таке, культурна спадщина, відповіді не дають. Як і не розкривають зміст поняття «історико-культурні цінності», що його застосовують у назві книги й по всьому тексту. Проте, довільно тлумачать, що міжнародні договори та конвенції «визначають поняття історико-культурних цінностей та встановлюють їх статус. Першим потуж-

ним поштовхом для регулювання на міжнародному рівні поняття культурних цінностей стали наполеонівські війни» (с. 33). Війни, як правило, завдають руйнувань і пограбувань культурним цінностям...

Автори знову собі суперечать не визначивши, що ж з понять «історико-культурні» чи «культурні» цінності маємо за міжнародним правом. Це призвело до надмірної синонімії термінів у тексті («предмети історико-культурної спадщини» (с. 44), «предмети історико-культурного надбання» (с. 46 тощо), яка так доречно в художній літературі, але в науковій неприйнятна, оскільки створює невизначеність термінологічно-понятійного апарату дослідження [6]. Культурні цінності – загальне поняття, яке застосовується у міжнародних актах щодо різноманітних предметів історичного, художнього, наукового й іншого культурного значення. Єдиного універсального визначення культурних цінностей немає. Є кілька їх визначень, які вживаються відповідно до конкретних міжнародно-правових документів.

Поняття «культурні цінності» є широким і багатограним. Відповідно до Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954) [7] культурними цінностями, незалежно від їхнього походження та власника, вважаються: а) цінності, рухомі чи нерухомі, що мають велике значення для культурної спадщини кожного народу – пам'ятки архітектури, мистецтва чи історії, релігійні чи світські, археологічні місцезона, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, наукові колекції, колекції книг, архівних матеріалів тощо; б) будинки, головним призначенням яких є зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей (музеї, бібліотеки, архіви тощо); в) центри, де є значна кількість об'єктів культурного значення (ст. 1).

Для цілей Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню й передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. [8], застосовується інше поняття. Але вже щодо рухомих предметів культурними цінностями вважаються цінності релігійного чи світського характеру, котрі розглядаються кожною державою як такі, що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки та які належать до предметного переліку культурних цінностей, який охоплює кільканадцять категорій (ст. 1).

Питання дефініції культурних цінностей у міжнародному праві не просте. Відомий німецький правник-міжнародник Р. Дольцер акцентує, що «навіть держави-члени Європейського Союзу, незважаючи на регіональну однорідність, не змогли досягти єдності щодо змісту поняття культурних цінностей» [9]. У внутрішньому праві, зокрема Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [10] від 21 вересня 1999 р. та Законі України «Про

культуру» [11] від 14 грудня 2010 р. також вживається термін «культурні цінності» й дається визначення його поняття відповідно до Конвенції 1970 р.

Однак, автори монографії застосовують інший термін – «історико-культурні цінності». Звичайно, це їх право, але дефініцію треба аргументувати, обумовити й відмежуватися від усталеного терміна і поняття «культурні цінності», щоб не підлаштовувати під нього норми міжнародного права та не вводити в оману читача. Подумалося, що краще б автори не розкривали матерію норм і принципів міжнародного права на свій фасон. Обраний ними міждисциплінарний метод дослідження спонукав на інші подібні відкриття – плутанину. Спочатку ніби слушно звернули увагу, що «перш ніж висвітлювати злочини нацистських окупантів на території Східної України в першу чергу слід з'ясувати правовий аспект цього питання» (с. 139). Зазначили, що німці порушували кілька міжнародних угод – перше «Конвенцію про закони і звичаї суходільної війни» (Гаазьку конвенцію 1907 р.). Прочитували ст. 23 її Положень (в оригіналі ст. XXIII, п.ж) про заборону нищити й загарбувати ворожу власність, окрім випадків, коли це викликається воєнною необхідністю, а потім ст. 46, згідно з якою ніби будь-яке загарбання, знищення чи пошкодження освітніх, художніх і наукових установ, історичних пам'яток, творів художніх або наукових повинні заборонятися і має переслідуватися.

Але ж це автори цитують зміст ст. LVI(56), а не ст. 46(XLVI), де застережено зовсім інше: «честь і права родинні, життя окремих осіб і приватна власність, рівно як і релігійні переконання та справляння обрядів віри, мають поважатись». Це не має ніякого відношення до захисту культурної спадщини. Яюсь незручно вказувати історикам на їх плутанину між латинською й арабською нумерацією, що має зовсім не другорядне значення при тлумаченні норм права. Зате вони підсумували, що «німці знали про цю конвенцію, але за їх амбітними планами їм було не до неї» (с. 140). Тільки забули автори монографії про «Декларацію Урядів Союзу РСР, США, Великобританії» та 15 інших держав антигітлерівської коаліції, [12] що була опублікована 5 січня 1943 р. в Лондоні, Москві та Вашингтоні. Вони попередили агресора, що повністю залишають за собою право оголошувати недійсною будь-яку передачу чм будь-яку майнову угоду щодо награвованої нацистською Німеччиною власності. Ця заява поширювалася на всі види майна, що знаходилося на окупованих територіях, у т.ч. й на культурні цінності. Декларація й нині залишається чинною. Не згадано також історичні документи – ноти уряду СРСР від 27 квітня 1942 р. і МЗС СРСР від 6 січня 1942 р. [13] до світової громадськості про безпрецедентне варварство й вандалізм нацистських окупантів щодо культурних цінностей поневолених народів, у т.ч. українського.

* * *

Відаючи належне зарубіжним дослідникам, зокрема американкам Патриції Кеннеді Грімстед і Ніколас Лінн, автори зазначають: «не можна ска-

зати, що в Радянському Союзі взагалі ніхто не досліджував питання, пов'язані з втраченою історико-культурних цінностей в роки війни. Але ці розвідки були лише поодинокими випадками, та не являли собою достатньо ґрунтовних досліджень» (с. 14). Для критики обрали праці українського правознавця В. Акуленка та російського дослідника Л. Макасової. В такому суб'єктивному підході є й інший підтекст: ніби проявили наукову принциповість і з українськими істориками-колегами по цеху, які досліджували в радянський період, й не зіпсували стосунки перед захистом В. Калашніковою кандидатської дисертації. Цей двозначний прийом, на жаль, усе далі поширюється у наукових колах.

В силу того, що зазначені автори є представниками радянської історіографії, багато висновків, яких вони доходять, є заідеологізованими, наприклад, вони наголошують на успіхах проведеної евакуації культурних цінностей завдяки турботі партії та відданості радянських людей (с. 14).

Оскільки наші опоненти не відають, що предметом довголітніх системних досліджень В. Акуленка були і є правові проблеми охорони культурної спадщини в Україні, міжнародне право охорони культурних цінностей і формування позиції України у сфері реституції та повернення втрачених культурних цінностей, для такої «наукової» оцінки вони вибірково обрали 2 брошури В. Акуленка, видані в Товаристві «Знання». Чим і яким методом («індукції чи дедукції») вони керувалися, коли назвали брошуру «Злочини проти пам'яті. Про нищення культурних цінностей на Україні (1927–1941 рр.) (К., 1991; 48 с. (Серія 1: Час і сучасність, № 5)), в якій висвітлюється варварське ставлення сталінської системи до пам'яток культури, їх нищення, розпродаж за кордон музейних експонатів, репресії проти національних кадрів.

Отак «нічого сумняшся» підтасували її для своєї критичної мети, хоча навіть номінально, вона не має ніякого відношення до періоду Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років.

В іншій брошурі В. Акуленка (у співавторстві з Н. Юнак) «Варварство і гуманізм. Про врятування культурних цінностей у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років (К.: Т-во «Знання» УРСР, 1987; 48 с. (Серія 6: «Література і мистецтво»; № 6))» доповідають, що названі деякі постанови ЦК КПРС і РНК СРСР, наведено кілька прикладів героїчних подвигів солдатів, моряків і музейних працівників, що рятували культурні цінності, а саме: панораму «Оборона Севастополя», картини Феодосійської картинної галереї ім. І.К. Айвазовського й інших музеїв і бібліотек. Приклади героїзму та самопожертви заради збереження культурного надбання народу завжди викликають глибоку пошану, незважаючи за якого політико-державного устрою вони учинялися. Крім того, вважаємо, що П. Доброву, І.М. Грідініну і В.Є. Калашніковій патріотичніше було б на обкладинці книги помістити вітчизняну ілюстрацію цього трагічного для культури часу, замість фотографії з архіву США, на якій капітан Джеймс Рорімер із

американськими солдатами позує з творами живопису в замку Нойшванштайн у Баварії. Аби це були культурні цінності з України...

Одночасно, автори в анотації книги заявили, що в ній «висвітлено героїчні подвиги простих людей в порятунку і збереженні історико-культурних цінностей у роки Великої Вітчизняної війни». У працях Г. Мезенцевої, Ю. Омелюченка й інших «незаідеологізованих» радянських істориків чільне місце також займає ця тема [14]. То в чому причина подвійних критеріїв до одних і тих самих пам'яткоохоронних вчинків – у фразеології?

Коли у 1968 р. В. Акуленко почав досліджувати проблему охорони пам'яток історії та культури, то не зустрів в УРСР з часу встановлення радянської влади жодної наукової праці правознавця щодо охорони культурних цінностей. Навіть досліджувати цю тему було невдячно, неактуально й ризиковано – не те що тепер, коли це кон'юнктурно-дисертабельно. Кожен дослідник в УРСР працював не в ізолюваному вакуумі в сфері охорони культурної спадщини, змушений був рахуватися з радянською політикою, ідеологією тощо. Якщо виходити із загальнонаукового принципу історизму, суть якого «полягає в тому, – як зазначають автори, – що виклад наукових фактів має здійснюватися в контексті загального історичного процесу» (с. 47), то сучасний піонер-дисертант повинен знати, що можливості іншого вибору дослідження не було. Точніше був: для інакодумця шлях у самвидав, а звідти – в мордовські табори, в кращому випадку – звільнення з роботи і заборона друкуватися.

У 1972 р., коли в Україні органами КДБ УРСР були проведені репресії проти т.зв. українських буржуазних націоналістів, В. Акуленко разом зі співробітником В. Пеньківським був звільнений із Інституту держави і права АН УРСР з ідеологічних мотивів. Ці політико-репресивні чистки наукових працівників проводилися ніби «за скороченням штатів» відповідно до постанови Бюро Президії АН УРСР № 294 від 31 липня 1972 р. «Про дальше вдосконалення тематичної спрямованості науково-дослідної роботи, структури та кадрового складу установ Секції суспільних наук АН УРСР». Коли Україна стала незалежною, Бюро Президії НАН України постановою від 26 грудня 1994 р. № 281-б «засудило факти відкритих та прихованих переслідувань і утисків за політичні, філософські, релігійні та інші переконання, що мали місце в минулому» і скасувало попередню постанову від 31 липня 1972 р. № 294 [15].

Тільки через 20 років після звільнення В. Акуленко захистив дисертацію і в 1993 р. повернувся до Інституту держави і права. Щоб більше дізнатися про його «радянську заідеологізованість», починаючи зі студентських років, коли було сфабриковано «справу Якобінського клубу», можна звернутися до публіцистичних творів ученого [16].

Автори монографії заявляють, що «в радянські часи це питання (*читай охорони культурних цінностей – авт.*) було заідеологізованим, погляд на проблему був однобічний, а дослідження проводилися поверхові» (с. 6). З проголо-

шенням незалежності, як пишуть далі, було порушене питання реституції культурних цінностей, які незаконно вивезені в роки Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років з території України. Але державна влада та науковці «зіштовхнулися з проблемою незнання того, що дійсно сталося з історико-культурними цінностями в цей період і де необхідно шукати їх сліди». Ми не стали б так категорично заперечувати попередні напрацювання, в науці фіндо не починається на порожньому місці. Наведемо слова голови Радянського фонду культури – видатного російського вченого, акад. Д.С. Лихачова, висловлені на початку горбачовської перебудови:

Уявити глибину трагедії, яка відбулася з нашою культурою, неможливо. Це бездонна прірва. Але трагедія потребує своєї історії, своїх істориків. Час не чекає, історію треба писати вже сьогодні. І якщо навіть у тих спробах, які нині здійснюються, будуть неточності – все одно ці недосконалі спроби почнуть відкривати шлях для наступних дослідників [17].

І вчені за радянських часів досліджували, не зупиняючись перед зачиненими дверима спецфондів бібліотек і архівів, йшли на певний компроміс, тенденційно цитуючи В.І. Ульянову (Леніна), щоб якимсь чином вплинути на ідеологічні канони партійно-класового ставлення до пам'яток української історії та культури. Зокрема, в 1970–1980 роки була опублікована низка статей В. Акуленка, серед яких: «Розшук викраденого: до 40-річчя Перемоги» (Культура і життя; 25 листопада 1984 р.), «Участь Української РСР у міжнародній охороні пам'яток історії та культури» (Український історичний журнал; № 12 за 1984 р.; с. 113–119), «Повернути втрачені шедеври» (Комуніст України; № 7 за 1989 р.; с. 68–72) й інші, де порушувалися актуальні питання реституції та повернення на Батьківщину незаконно переміщених під час війни музейних, бібліотечних і архівних цінностей.

Які ж нові наукові пропозиції порушують автори монографії для цього національного культурного проекту, коли дорікають попереднім дослідникам? Вони йому приділили всього... кілька речень, що необхідно скласти каталоги втрачених цінностей, чим займається Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, з ініціативи якої «останніми роками було підписано ряд угод з різними європейськими країнами» (с. 195). І це все в умовах творчої свободи й ідеологічної незакомплексованості в суверенній Україні щодо повернення незаконно переміщених цінностей?

Автори монографії, які нависили ярлик «радянської заїдеологізованості» на працю В. Акуленка, стверджують, що «грунтуючись на нових доступних архівних джерелах у дослідженні, ці положення нами були поставлені під сумнів» (с. 14). Нехай би з принципової точки зору було й так. Навіщо тоді дослівно списувати з брошури дві сторінки (11 і 12) чужого тексту не для критичного аналізу та дискусії (що було б цілком виправдано з метою наукового пошуку істини), а нібито задля логічного продовження свого тексту? Мова йде про

довосні «застарілі «плани розвантаження» (евакуації) культурних цінностей, про Комісію з обліку й охорони пам'яток мистецтва при Комітеті в справах мистецтв при РНК СРСР в 1942 р., про Державну картинну галерею в м. Харкові (див. с. 87–88, 184). Запозичивши чужий текст, автори навели підстраховуючу ретуш – доволно взяли в лапки кілька слів: «щоб не залишати його ворогові» й дали на них посилання. Що це: плагіат, «запозичення» чи наукова неохайність?

Неоднозначна метаморфоза із змістом брошури на цьому не закінчується. Автори монографії й далі посилаються на неї, для підтвердження фактів вивезення культурних цінностей із Державної картинної галереї в м. Харкові (с. 89), «картин Т.Г. Шевченка на Схід» (с. 91). Але в тексті В. Акуленка або зовсім інші дані, або їх немає (с. 7). Можливо, в іншому випадку ми не були б настільки прискіпливими, але коли в дослідників такі коливання акцентів від радянської заідеологізованості праці В. Акуленка до її фактологічної та юридичної актуальності – то все це якось від лукавого.

* * *

В окрему (сьому) групу історичних джерел автори виділили «нацистсько-програмний твір А. Гітлера «Моя боротьба», а також книгу і Г. Пікера «Застольные разговоры Гитлера», назвавши їх обтічно «публіцистичними працями». Вказано, що «у монографії використані саме автобіографічні частини цієї роботи – спогади Гітлера про дитинство та юність, його уподобання», і не тільки. Зокрема, у розділі III «Теоретичні засади та механізм привласнення історико-культурного надбання Східної України нацистськими окупантами», вони прийшли до ідеологічного ототожнення, що «принципи підходу до визначення цінності предметів історії та культури в обох тоталітарних країнах – Німеччині та СРСР – були подібними. Адже цінність визначалася рівнем їхніх агітаційно-пропагандистських можливостей» (с. 52). Коли маємо таке спрощене нівелювання в цій культурній сфері нацистської й інтернаціоналістської держав, слід продовжити цитування для його ідеологічного з'ясування.

Державна політика СРСР протягом усього часу свого існування культивувала традицію зневажливого ставлення до культурних досягнень попередників, що мали історичну цінність (с. 45).

Саме такий був підхід в основі політики радянської влади під час евакуації на схід історико-культурних цінностей та політики нацистської Німеччини при встановленні «нового порядку» на окупованих територіях в роки Великої Вітчизняної війни (с. 46).

Автори монографії цим не обмежуються і в подальший розвиток такої концепції спираються на «окультуреність» фюрера.

Але в Третьюму Рейху окрім зазначеного вище підходу <...> мав значення ще й суб'єктивний фактор, а саме ставлення лідера націонал-соціалістичної партії Німеччини – Адольфа Гітлера – до музейних предметів та книжок, чого в Радянському Союзі не було (підкреслено нами – **авт.**). Захоплення фюрера мистецтвом

поширилося і на його оточення, а прагнення створити найбільшу картинну галерею в Лінці безпосереднім чином відбулося на політиці нацистів щодо музеїв на захоплених територіях (с. 46).

У дивні часи ми живемо. Впродовж радянської доби співали з самого ранку «з піснею про Сталіна починаємо день», а тепер у монографії цитуємо добрий десяток разів тільки Гітлера. Заносимо його твори до списку літератури до розділу I. «Монографії, колективні видання, збірки наукових праць, статті, матеріали конференцій та навчальна література» (с. 221). Сюди ж удостоївся честі бути занесеним Г. Пікер зі своїм твором «Застольные разговоры Гитлера» (с. 229), але не знайшлося місця фундаментальній праці керівника Федерального архівного агентства, доктора історичних наук, члена-кореспондента Російської академії наук В.П. Козлова «Бог сохранил архивы России» (Челябинск, 2009; 543 с.), де також іде мова про переміщені в роки війни архіви України. Що вже тоді говорити про першу в історико-правовому пам'яткознавстві монографію В. Акуленка «Охрана памятков культуры в Украине 1917–1990» (К.; «Вища школа», 1991; 274 с.), яка взагалі незнана авторами.

Аби в читача не склалося хибне враження про якусь загальнокультурну пріоритетність фюрера (тобто вождя) німецької нації, для об'єктивної наукової доказовості (або хоча б для ідеологічно-структурової симетрії) напрошується співставлення на противагу чи врівень інших дискусійних аргументів. Авторам слід би в тексті хоч один раз назвати іншого ідеологічного візаві – вождя всіх народів Й. Сталіна, процитувати з його книги «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» [18] текст звернення до історичного минулого та культурних надбань країни для підняття патріотичних почуттів її народів у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, а також політичне звинувачення у їх злочинах проти культури, народів СРСР тощо.

«Ніякі історичні або культурні цінності на Сході не мають значення», – цинічно стверджував у своєму секретному наказі «Про поведінку військ на Сході» від 13 листопада 1941 р. командуючий VI-ю німецькою армією генерал-фельдмаршал фон Рейхенау. За розпорядженням головного командування сухопутних сил нацистської Німеччини копія цього наказу, схваленого фюрером, була направлена всім військовим частинам і з'єднанням [19]. Нагадаємо для авторів монографії у цьому контексті також сталінську контрдією на культурному фронті після капітуляції Німеччини. Як визначено, у підписаній вождем постанові Державного комітету оборони СРСР № 9256 від 26 червня 1945 року: «Зобов'язати Комітет у справах мистецтв при РНК СРСР (тов. Храпченко) вивезти на базу комітетів у м. Москву для поповнення державних музеїв найцінніші художні твори живопису, скульптури і предмети прикладного мистецтва, а також антикварні музейні цінності з трофейних сховищ в м. Дрездені» [20]. Тов. Храпченко негайно відреагував на цей наказ і розпорядився таким чином: «Комітет у справах мистецтв при РНК СРСР намітив включити цінності, які прибувають, до складу Державного

музею образотворчих мистецтв імені Пушкіна. Це дозволяє – в поєднанні з уже наявними колекціями музею імені Пушкіна – створити в м. Москві найкрупніший музей світового мистецтва, аналогічний або вже набагато перевершуючий масштабами такі художні музеї, як Луврський у Парижі, Британський музей у Лондоні, Державний Ермітаж у Ленінграді» [21].

Саме в такому документальному з'ясуванні також сталінських (а не тільки гітлерівських) підходів щодо ставлення до культурних цінностей, має науковий сенс дослідження цього аспекту проблематики. Проте, тут слід враховувати, що за вироком Міжнародного військового трибуналу на Нюрнберзькому процесі над головними німецькими воєнними злочинцями, який відбувся 20 листопада 1945 р. – 1 жовтня 1946 р., знайшло відображення звинувачення нацизму в планомих злочинах проти культурної спадщини європейських народів, у т.ч. проти культурної спадщини українського народу [22]. Радянський Союз – як країна, що потерпіла від агресії нацистської Німеччини – повертав з її території свої незаконно переміщені культурні цінності, а також застосовував компенсаторну реституцію за втрачені, поруйновані та пограбовані музейні, бібліотечні й архівні фонди згідно міжнародного права [23]. Як у цьому міжнародно-кримінальному аспекті узгодити тезу щодо тотожності радянської політики до культурних цінностей під час евакуації на схід і нацистської політики при встановленні «нового порядку» на окупованій території України, про що твердять автори монографії? Мабуть тільки переглянувши підсумки Другої світової війни. Адже принципи, визнані у Статуті Міжнародного воєнного трибуналу, які знайшли своє втілення у вироку на Нюрнберзькому процесі над гітлерівськими воєнними злочинцями, були підтверджені в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. і 27 листопада 1947 р. як загальновизнані принципи сучасного міжнародного права [24].

* * *

У висновках монографії одразу насторожили два суперечливі підсумки. Спочатку сказано, що «зазначену проблему автор (*підкреслено нами – авт.*) досліджував, спираючись на різні види джерел, серед яких були міжнародні договори та конвенції». У наступному абзаці творців уже прибавилося: «Аналіз історіографії та джерел із застосуванням сучасних методів дослідження дозволив *авторам (підкреслено нами – авт.)* дійти наступних висновків» (с. 196).

Як з'ясувалося, монографія – це дисертація кандидата юридичних наук В.С. Калашнікової [25], виконана на кафедрі історії України Донецького національного університету (ДонНУ) (науковий керівник якої І.М. Грідіна, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики цього ж навчального закладу є одним зі співавторів). Третій співавтор – декан історичного факультету ДонНУ В.П. Добров, доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, заслужений професор ДонНУ, лауреат премії імені Д. Яворницького. Рецензенти монографії – це офіційні опоненти вказаної кандидатської дисертації: В.Ю. Король (доктор історич-

них наук, професор, професор кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв), В.І. Кравченко (доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка), а також А.В. Бредіхін (доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії ДонНУ). Захист дисертації відбувся 22 квітня 2010 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.05.102 в тому-таки ДонНУ.

В опублікованій дисертації-монографії маємо справу, коли серед авторів, образно кажучи, один із сошкою, а семеро з ложкою. Тож, непросто визначити індивідуальну відповідальність кожного з них на висловлені юридичні претензії та критичні зауваження, які більше схожі в даному випадку на їх солідарну причетність щодо суб'єктивної інтерпретації міжнародного права охорони культурних цінностей і ярликів «радянської заідеологізованості».

Джерела та література

1. Архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України за 1997 р., «The letter of Lyndel V. Prott, Chief of UNESCO International Standards Section, Division of Cultural Heritage, to miss. V. Vrublevskaya, the Vice-Chairman of the National Commission, Ministry of Culture, 25 February 1997».
2. *Александров Е.* Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов. – София, 1978. – С. 21.
3. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.І. Акуленко. – К., 1997. – Кн. 2. – С. 813–815.
4. *Бозулавский М.М.* Международная охрана культурных ценностей. – М., 1979. – С. 89.
5. Поправимо авторів, бо юридичні акти в європейських країнах (Італії, Франції, Бельгії, Данії) вперше з'явилися значно раніше – в XVIII ст. Навіть у Росії Петро I видав низку указів про вивчення та збереження археологічних предметів й інших старожитностей (див.: *Кузнецов А.Г.* Особенности законодательства и организации охраны памятников архитектуры во Франции и Италии // Труды НИИ музееведения. – Вып. 15. – М., 1965. – С. 150; Материали по вопросу о сохранении древних памятников, собранные Императорским Московским Археологическим Обществом. – М., 1911. – С. 4–6).
6. *Акуленко В.* «Пам'ятка», «пам'ятка історії та культури», «культурна спадщина», «культурна цінність» – у міжнародному праві та законодавстві України (термінологічний аспект) // Праці Центру пам'яткознавства. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 3–18.
7. Правова охорона культурних цінностей... – С. 85.
8. Там само. – С. 119.
9. Международное право – Volkerrecht. – М.; Берлин: Инфотропик Медиа, 2011. – С. 715. Див.: Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М.: ИНФРА – М. 2010. – С. 227.
10. Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база. – К.: Видавництво ХІК, 2006. – С. 146.
11. Офіційний вісник України. – 2011. – № 2. – Ст. 91.
12. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. – Т. 1. – М.: ОГИЗ, 1944. – С. 294.
13. Там само. – С. 217–221.
14. *Мезенцева Г.Г.* Музеезнавство (на материалах музеев Украинской РСР). – К., 1980. – С. 33–35; *Омельченко Ю.А.* Музейне будівництво на Україні в 1921–1945 роках // Український історичний журнал. – 1975. – № 3. – С. 127.
15. Див.: Розбудова держави. – 1995. – № 3. – С. 21; *Акуленко В.* Відлуння пам'яті: назад у майбутнє. – К., 2008. – С. 340–363.

16. Акуленко В. На перехресті закону і совісті. – К., 2001. – С. 220–246.
17. Цит. за: Акуленко В.І. Злочини проти пам'яті. Про нищення культурних цінностей на Україні (1927–1941 рр.). – К., 1991. – С. 3.
18. Сталін Й.В. Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу. – К., 1950. – С. 35.
19. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : 36. док. і матер. – К., 1963. – С. 53.
20. Див.: Кнышевский П. Добыча: Тайна германских репараций. – М., 1995. – С. 79; *Він же*. Добыча. Тайны германских репараций // Наша Республика. Все об Украине. – 1996. – 1 марта. – С. 17; Бовин А. Мы ничего не должны Германии // Известия. – 1998. – 12 мая; Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты. – М., 2005. – С. 242.
21. Там само.
22. Нюрнбергский процесс. – М., 1961. – Т. VII. – С. 389–391, 454; Nazi Crimes in Ukraine. 1941–1944 : Documents and materials / Edit. by V.N.Denysov, G.I.Changuli; Introduction by V.N. Denisov. – К. : Naukova dumka, 1987. – 375 p.
23. Акуленко В. Реституція культурних цінностей у сфері національних інтересів України // Державотворення і право творення в Україні. – К., 2001. – С. 626–650.
24. Нюрнбергский процесс... – С. 549–550.
25. Калайнікова В.Є. Історико-культурні цінності Східної України в роки Великої Вітчизняної війни : Автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. – Донецьк, 2010. – 19 с.

Подано до друку: 28.02.2012 р.

В.В. ЛАСТОВСЬКИЙ

Історія ніколи не закінчується: пам'ятки кельтської спадщини в історії України

(Рец. на кн.: Казакевич Г.М. Кельти на землях України: археологічна, мовна та культурна спадщина / Г.М. Казакевич. – К. : Видавець Сергій Наливайко, 2010. – 304 с.)

Перше враження, яке викликала книга Геннадія Казакевича можна сформулювати таким чином: історія ніколи не починається і ніколи не закінчується, вона завжди продовжується.

Відомий на сьогодні в Україні та за її межами, і чи не єдиний український фахівець-професіонал у сфері кельтознавства (не беремо до уваги численної кількості популяризаторів цієї теми), дослідник з історії розвитку етнічного розвитку, державності та культури кельтів представив на розсуд читачів нову книгу. Про попередню автор даної рецензії мав нагоду висловлювати свої враження*.

Найперше зауважимо, що книга в хронологічному обсязі об'ємна – охоплює період від найдавнішого часу аж до початку ХХ ст. Так само представлено й географічний простір – територія розповсюдження кельтів. Головний же лейтмотив – Україна і кельти, переплетіння історій, культур і долі, взаємовплив і взаємозалежність, нерозривність часу і процесів.

* Ластовський В.В. Казакевич Г.М. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. – К. : Фітосоціоцентр, 2006. – 260 с. ; карт. ; іл. // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – Вип. 100. – Черкаси, 2007. – С. 189–190.